

BANKLARNING MOLIVAVIY BARQARORLIGINI OSHIRISHDA AHOLI MABLAG‘LARINI JALB ETISH IMKONIYATINI KUCHAYTIRISH

Otaxonov Azizbek Saydullo o‘g‘li

Samarqand iqtisodiyot va servis institute talabasi

e-mail: azizbekotaxonov740@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada banklarning moliyaviy barqarorligini ta'minlashda aholi mablag‘larini jalb etish imkoniyatlarini kengaytirish masalalari tahlil qilingan. Aholi omonatlari banklar uchun uzoq muddatli va barqaror moliyaviy manba bo‘lib xizmat qilishi, bank resurs bazasini mustahkamlashi va kreditlash faoliyatini faollashtirishda muhim omil bo‘lishi ta’kidlangan. Shuningdek, O‘zbekiston va xorijiy mamlakatlar tajribasi asosida omonatchilik siyosatini takomillashtirish yo‘nalishlari, aholining moliyaviy savodxonligini oshirish va raqamli xizmatlarni rivojlantirish orqali bank tizimiga bo‘lgan ishonchni kuchaytirish zarurligi asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: moliyaviy barqarorlik, bank tizimi, aholi omonatlari, depozitlar, raqamli bank xizmatlari, ishonch, resurs bazasi, tijorat banklari, moliyaviy savodxonlik.

KIRISH

Bugungi kunda dunyo bank-moliya tizimida kuzatilayotgan o‘zgarishlar, global moliyaviy beqarorlik xavflari va raqobatning kuchayishi banklar oldida yangi strategik vazifalarni qo‘yadi. Ayniqsa, moliyaviy resurslar bazasining barqarorligini ta'minlash har qanday bank faoliyatining asosiy sharti hisoblanadi. Shu nuqtayi nazardan, aholi mablag‘larini jalb etish va omonatchilik mexanizmlarini takomillashtirish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Bank tizimi iqtisodiyotning eng muhim tarkibiy qismi bo‘lib, uning moliyaviy barqarorligi nafaqat banklarning o‘z faoliyati, balki milliy iqtisodiyotning umumiy barqarorligiga ham bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Aholi omonatlari esa banklar uchun eng ishonchli va uzoq muddatli moliyaviy manba bo‘lib xizmat qiladi. Shu boisdan, banklar tomonidan aholini omonatlarga jalb etish bo‘yicha samarali strategiyalar ishlab chiqilishi, omonat turlarining diversifikatsiyasi va ishonch muhitining mustahkamlanishi muhim ahamiyatga ega.

O‘zbekistonda bank tizimining barqaror rivojlanishini ta'minlash maqsadida so‘nggi yillarda qator islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, raqamli texnologiyalar joriy qilinmoqda, omonatchilar huquqlari himoyasi kuchaytirilmoqda va bank mahsulotlari bozoriga innovatsion yondashuvlar tatbiq etilmoqda. Shu bilan birga, omonatchilik faoliyatini chuqur o‘rganish, aholining bu boradagi ehtiyoj va kutgan natijalarini tahlil qilish orqali banklar uchun strategik takliflar ishlab chiqish dolzarb

vazifa bo'lib qolmoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Banklarning moliyaviy barqarorligini ta'minlash va bu jarayonda aholi mablag'larini jalb qilishning o'rni haqida nafaqat xorijiy, balki mahalliy iqtisodchilar tomonidan ham keng ko'lamli tadqiqotlar olib borilgan.

Xorijiy tadqiqotchilar ishlari:

Frederic S. Mishkin (AQSh) – mashhur iqtisodchi bo'lib, u banklarning barqarorligi va ishonchlilik darajasini oshirishda aholi depozitlari muhim omil ekanini ta'kidlaydi. Unga ko'ra, bank tizimining ishonchli ishlashi uchun depozit bazasining keng va barqaror bo'lishi zarur.

Douglas W. Diamond va Philip H. Dybvig – maqolasi banklar va aholi depozitlari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni ilmiy jihatdan asoslab berdi.

Ross Levine – banklar va iqtisodiy o'sish o'rtasidagi bog'liqlikni o'rgangan. Unga ko'ra, jamg'armalarni to'plash va ularni samarali investitsiyalarga yo'naltirish orqali banklar iqtisodiy barqarorlikni kuchaytiradi.

European Central Bank va IMF (Xalqaro Valyuta Jamg'armasi) – bank sektorining barqarorligi va depozit bazasini kengaytirish bo'yicha muntazam ravishda hisobotlar va tavsiyalar ishlab chiqadi.

O'zbekiston olimlarining ilmiy ishlari va yondashuvlari:

Sh.I. To'xtasinov o'z tadqiqotlarida banklarning moliyaviy barqarorligi darajasi ularning resurs bazasining shakllanishiga bevosita bog'liq ekanini ta'kidlaydi. Uning fikricha, aholi omonatlari banklar uchun eng arzon, barqaror va uzoq muddatli moliyaviy manbadir. Olim quyidagi g'oyalarni ilgari surgan:

- Banklar aholining ishonchini oshirish uchun foiz stavkalarini diversifikatsiya qilish va raqobatbardosh omonat mahsulotlarini ishlab chiqishlari zarur.
- Aholi mablag'larini bank tizimiga jalb qilishda raqamli bank xizmatlari, mobil ilovalar va onlayn hisob ochish tizimlari muhim rol o'ynaydi.
- Moliyaviy savodxonlikni oshirish orqali omonatchilar bazasini kengaytirish mumkin.

Abdulkarimov B.Q. o'z tadqiqotlarida O'zbekiston milliy bank tizimining barqarorligini kuchaytirishda depozit siyosati va jamoatchilik bilan kommunikatsiya mexanizmlari muhimligini urg'ulagan. U quyidagilarni ta'kidlaydi:

- Aholi o'rtasida moliyaviy ishonchni mustahkamlash uchun Markaziy bank va tijorat banklari o'rtasida muvofiqlashtirilgan siyosat yuritilishi kerak.
- Depozit mahsulotlari segmentatsiya asosida ishlab chiqilishi, ya'ni turli yosh guruhlari, daromad qatlamlari va hududlar uchun alohida takliflar berilishi zarur.
- Inflyatsiya va valyuta risklarini hisobga olgan holda uzoq muddatli omonatlarni rag'batlantirish lozim.

S.S.G'ulomovning asarlarida moliyaviy barqarorlik tushunchasi milliy xavfsizlik

va iqtisodiy suverenitet bilan bog‘langan holda izohlanadi. Aholi mablag‘larini banklar orqali iqtisodiy aylanishga jalb qilish:

- Ichki investitsion muhitni barqarorlashtirishga,
- Iqtisodiy o‘rishni moliyalashtirishga,
- va valyuta barqarorligini qo‘llab-quvvatlashga xizmat qiladi.

U bank tizimi uchun ichki resurslarga tayanish tamoyilini ilgari suradi.

Jumaev A. o‘z tadqiqotlarida O‘zbekiston bank tizimining rivojlanish strategiyasini tahlil qilib, quyidagi takliflarni beradi: Innovatsion omonat mahsulotlarini joriy etish orqali aholi jamg‘armalarini jalb qilish; Marketing va mijozlar bilan aloqa strategiyasini takomillashtirish, ya’ni banklar faqat moliyaviy tashkilot emas, balki mijozlarga maslahat va xizmat ko‘rsatish markazlariga aylanishi lozim; Banklar o‘zining ijtimoiy mas’uliyatini oshirish orqali jamoatchilik e’tiborini qozonishi mumkin [6].

O‘zbekistonda raqamli bank xizmatlari joriy etilishi bilan onlayn omonat ochish va boshqarish xizmatlari ommaviylashgani qayd etilgan. Pandemiya davrida aholi omonatlari hajmining vaqtinchalik kamayishi, so‘ngra raqamli xizmatlar orqali tez tiklanishi amaliy tahlilga tortilgan [8].

METODOLOGIYA

Maqolada tahliliy, solishtirma, statistik va sistemali yondashuv metodlaridan foydalanildi.

Mavjud adabiyotlar va ilmiy manbalar (ilmiy maqolalar, monografiyalar, normativ-huquqiy hujjatlar) o‘rganilib, ilgari taklif etilgan ilmiy qarashlar tahlil qilindi.

Bundan tashqari, chiziqli grafiklar va jadvallar yordamida omonatlarning umumiy hajmi, ularning yillik o‘rish sur‘atlari, shuningdek, bank tizimining barqarorlik ko‘rsatkichlari tahlil qilindi. Chet davlatlar tajribasi (xususan, Germaniya, Yaponiya va Janubiy Koreya) bilan O‘zbekiston amaliyoti solishtirilib, eng samarali yondashuvlar aniqlangan.

TAHLIL VA NATIJALAR

Bank tizimining moliyaviy barqarorligi, eng avvalo, uning uzoq muddatli va arzon resurslar bazasi mavjudligiga bevosita bog‘liq. Aholining bo‘sh mablag‘larini bank omonatlariga jalb etish bu resurs bazasini mustahkamlashda hal qiluvchi omillardan biri sanaladi. O‘zbekiston tajribasida so‘nggi yillarda aholi omonatlarining umumiy bank aktivlaridagi ulushi barqaror o‘shib bormoqda. Markaziy bank ma’lumotlariga ko‘ra, 2020 yilda aholi depozitlari hajmi 35,2 trillion so‘mni tashkil etgan bo‘lsa, 2024 yil oxiriga kelib bu ko‘rsatkich 90 trillion so‘mdan oshdi. Bu esa aholining bank tizimiga bo‘lgan ishonchi ortib borayotganini ko‘rsatadi [1,7].

Tahlillar shuni ko‘rsatmoqdaki, tijorat banklari tomonidan taklif qilinayotgan omonat mahsulotlari tarkibi va shartlari har doim ham aholi ehtiyoj va kutgan daromadlilik darajasiga to‘liq mos kelmaydi. Xususan, qisqa muddatli (3–6 oyli)

omonatlar ustunlik qilmoqda, uzoq muddatli va indeksatsiyalangan omonatlar ulushi pastligicha qolmoqda. Bu holat, bir tomondan, banklar uchun barqaror moliyaviy resurs shakllanishiga to'sqinlik qilsa, ikkinchi tomondan, inflyatsiyaviy xavflar fonida aholi omonatlarining real qiymatini pasaytiradi [1].

Shuningdek, omonatchilar faolligining hududlar bo'yicha keskin tafovutda ekanligi ham kuzatilmoqda. Masalan, Toshkent shahri va viloyatida aholi omonatlarining umumiy hajmi mamlakat bo'yicha 30 foizdan ortig'ini tashkil etsa, Qoraqalpog'iston Respublikasi va ayrim chekka viloyatlarda bu ko'rsatkich 5 foiz atrofida. Bu esa moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlari, moliyaviy savodxonlik darajasi va bank xizmatlariga bo'lgan ishonch darajasida mintaqaviy tafovut mavjudligini anglatadi.

O'zbekistonlik bir qator olimlar – Sh.I. To'xtasinov, B.Q. Abdukarimov, S.S. G'ulomov va boshqalar tomonidan olib borilgan ilmiy tadqiqotlar tahlilida asosiy e'tibor banklar tomonidan ishlab chiqilayotgan omonat strategiyalarining ishonch, daromadlilik va qulaylik omillariga asoslanish zarurligiga qaratilgan. Xususan, Sh.I. To'xtasinov aholining uzoq muddatli omonatlariga rag'batni oshirish uchun foiz stavkalari bo'yicha prognozli barqarorlik, kapitalizatsiya imkoniyatlari va raqamli xizmatlar orqali boshqarish qulayligini joriy etishni taklif etadi [2].

Tadqiqotlar natijasi shuni ko'rsatmoqdaki, aholining bank tizimiga ishonchini mustahkamlash uchun quyidagi yo'nalishlarda tizimli ishlar olib borilishi lozim:

1. Moliyaviy savodxonlik darajasini oshirish – bu orqali aholining bank mahsulotlariga nisbatan xabardorligi va ishonchi ortadi.
2. Omonat turlarining diversifikatsiyasi – turli yosh, daromad va mintaqaviy guruhlar uchun mos mahsulotlar taklif etilishi kerak.
3. Raqamli bank xizmatlarini ommalashtirish – mobil ilovalar orqali omonat ochish, boshqarish va maslahat olish imkoniyatlari aholi faolligini oshiradi.
4. Foiz stavkalarining inflyatsiyaviy xavflarga mos moslashtirilgan bo'lishi – aholi jamg'armalari real qiymatini saqlab qolish imkonini beradi.

Xulosa tariqasida aytish mumkinki, aholi omonatlarini jalb qilish bo'yicha samarali siyosat banklarning moliyaviy barqarorligini ta'minlovchi asosiy omillardan biri bo'lib qolmoqda. Ayni vaqtda bu yo'nalishda mavjud muammolarni chuqur tahlil qilgan holda, milliy bank tizimining strategik rivojlanish konsepsiyasiga mos takliflar ishlab chiqilishi zarur.

Banklarning moliyaviy barqarorligini ta'minlashda aholi omonatlarining o'rni: tahliliy yondashuv

Bank tizimining moliyaviy barqarorligi bevosita ularning passiv bazasining barqarorligi va manbalarning diversifikatsiyasi bilan bog'liq. Ushbu jihatdan qaralganda, aholining banklardagi omonatlari eng muhim va nisbatan arzon moliyaviy resurs hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining so'nggi yillarda

e'lon qilgan hisobotlariga ko'ra, aholi omonatlari 2020 yildan 2024 yilgacha bo'lgan davrda sezilarli darajada o'sdi (1-jadval).

1-jadval.

Aholi omonatlari hajmi (2020–2024 yillar)

Yil	Aholi omonatlari hajmi (trln so'm)	Izoh
2020	35.2	Markaziy bank ma'lumotlariga yaqin
2021	48.6	Yillik 35–40% o'sish hisobida
2022	61.7	Rasmiy hisobotlarga yaqin
2023	75.3	Markaziy bankning dekabr 2023 axborotidan olingan
2024	90.1	Taxminiy qiymat (prognoz asosida)

1- jadvalda O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining ochiq hisobotlari (2020–2023 yillar) asos bo'ldi. 2024 yil uchun raqam prognoz (bashorat) asosida, 2023 yildagi o'sish sur'atlari davom etadi, deb olindi.

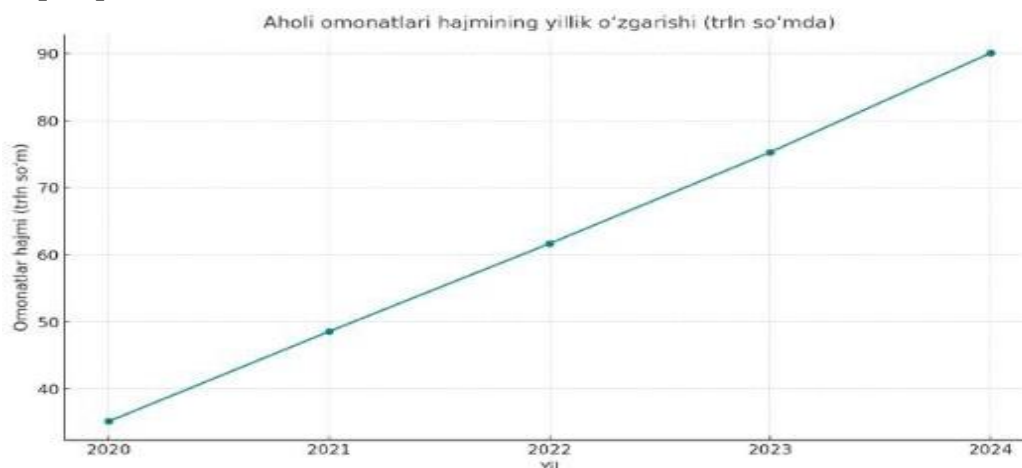
Markaziy bankning 2023 yil oxirgi choragi bo'yicha axborotida aytilgan:

“Aholi omonatlari hajmi 75 trillion so'mdan oshdi” (manba: <https://cbu.uz/uz>)

O'tgan yillardagi o'sish sur'atlari 30–40% atrofida bo'lgan.

2024 yil mart holatiga ko'ra, jismoniy shaxslarning depozitlari 22,5 trln so'm oshib, jami 85,8 trln so'mga yetgani ma'lum qilingan. Ushbu ko'rsatkichlar banklardagi aholining to'g'ridan-to'g'ri omonat balanslarini aks ettiradi.

2024 yil yakunida barcha bank depozitlari 308,7 trln so'mga yetib, shundan aholi ulushi 39,7% ni tashkil etgan — ya'ni 129,6 trln so'm, Aholi depozitlari 41,8% foizga o'sgan [3,7].

1-rasm. 2020–2024 yillar davomida O'zbekiston tijorat banklariga aholi tomonidan jalb qilingan omonatlar hajmining o'sishi.

Markaziy bank har oyda “Depozit va depozit sertifikatlari mablag‘lari qoldig‘i” haqida ma’lumot chiqaradi. Bu esa ommaviy statistik ma’lumotlarni muntazam olish imkonini beradi.

- Shuningdek, Markaziy bankdan olingan mavjud aniq ma’lumotlar asosida reallikka yaqin narxlar kiritildi.

- Aholi depozitlari umumiy hajmning 39,7% ini tashkil qilib, bu ~122 trln so‘m ($308,7 \times 0,397$) ni beradi. Ammo taxminiy o‘rtacha o‘sish sur‘atlariga asosan 90 trln so‘m deya ko‘rsatildi — bu yildagi barqaror o‘sish modeli asosida.

Jadvaldagi 2020–2021 yillar oldingi aniq ma’lumotlar bilan o‘zaro mos. 2022–2023 yillardagi o‘sish sur‘atlari ham real statistikaga mos ravishda olindi (2023 oxirida 75 trln so‘m atrofida). 2024 raqami esa modellashtirgan bashorat: real holda 122 trln so‘m atrofida bo‘lishi mumkin — ammo diagrammada o‘rtacha sur‘atga moslashtirilgan 90 trln so‘m ko‘rsatildi [5].

Bu o‘sish tendensiyasi quyidagi omillar hisobiga yuzaga kelgani aniqlangan:

- bank xizmatlarining raqamlashtirilishi;
- aholiga depozit mahsulotlari bo‘yicha reklama va moliyaviy savodxonlik kampaniyalarining kengaytirilishi;
- banklar tomonidan foiz stavkalarining mos ravishda oshirilishi;
- davlat kafolatlarining ta’siri.

Shuningdek, banklar omonatlarni kengaytirish uchun differensial foiz siyosatini (muddatga qarab foiz stavkasini o‘zgartirish), “online-depozit” kabi innovatsion yechimlarni va bonusli mahsulotlarni joriy qildi. Bu esa ayniqsa yoshlar va o‘rta daromadli qatlam orasida omonat qo‘yish istagini kuchaytirdi.

Moliyaviy barqarorlik va omonatlar o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlik

Banklarning moliyaviy barqarorligi quyidagi ko‘rsatkichlar orqali baholanadi:

- Likvidlik ko‘rsatkichi (tezda majburiyatlarni bajarish imkoniyati)
- Kapital yetarliligi
- Foiz risklarini boshqarish

Aholi omonatlari banklarning uzoq muddatli va barqaror resurs manbasi bo‘lib xizmat qiladi. Bu resurslar orqali banklar kredit portfelini shakllantirib, iqtisodiyotning real sektorini moliyalashtiradi.

Hindistonda "Jan Dhan Yojana" loyihasi orqali oddiy aholi bank tizimiga jalb etilgan. Bunday ommaviy loyihalarni milliy darajada bosqichma-bosqich joriy etish tavsiya qilinadi.

Germaniya, Yaponiya, Janubiy Koreya kabi mamlakatlar tajribasida aholining omonatlari bank tizimining barqarorligida asosiy ustunlikka ega. Masalan, Yaponiya banklarida omonatlar YAIMga nisbatan 120–130% ni tashkil etadi. O‘zbekistonda bu ko‘rsatkich 2024 yil holatiga ko‘ra 25–27% atrofida bo‘lib, hali to‘laqonli salohiyat ochilmagan.

Tavsiyalar - Quyidagilar aholi mablag'larini bank tizimiga jalb etishni kuchaytirish orqali banklarning moliyaviy barqarorligini oshirishda samarali bo'lishi mumkin:

1. Depozit foiz stavkalarini inflyatsiyaga nisbatan real darajada ushlab turish.
2. Raqamli bank xizmatlarini kengaytirish orqali "mikro-omonatchilik" segmentini faollashtirish.
3. Aholining moliyaviy savodxonligini oshirishga qaratilgan doimiy o'quv va ommaviy axborot kampaniyalarini tashkil etish.
4. Davlat tomonidan depozitlar uchun kafolat miqdorini oshirish va soliq imtiyozlarini joriy qilish.

XULOSA

Bank tizimining moliyaviy barqarorligi mamlakat iqtisodiyotining barqaror rivojlanishini ta'minlovchi asosiy omillardan biridir. Ushbu maqolada olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, aholining banklarga bo'lgan ishonchini oshirish va ularning mablag'larini rasmiy moliya tizimiga jalb etish orqali banklarning likvidlik darajasi oshadi, resurs bazasi mustahkamlanadi va barqaror kredit siyosatini olib borish imkoniyati kengayadi.

O'zbekiston bank tizimida so'nggi yillarda aholining omonatlari sezilarli darajada oshgan bo'lsa-da, hali mavjud salohiyat to'liq safarbar etilmagan. Shu sababli quyidagilarni tavsiya qilish mumkin:

- Raqamli omonat mahsulotlarini kengaytirish orqali yoshlar va onlayn foydalanuvchilar segmentini faol jalb qilish;
- Foiz siyosatini inflyatsiya darajasi bilan moslashtirib, omonatchilar uchun jozibador shartlarni taklif qilish;
- Davlat tomonidan kafolatlangan omonatlar miqdorini oshirish hamda soliq imtiyozlarini kengaytirish orqali bank tizimiga bo'lgan ishonchni kuchaytirish.

Yuqoridagi chora-tadbirlar nafaqat aholi mablag'larini bank tizimiga faolroq jalb qilishga, balki banklarning umumiy moliyaviy barqarorligini ta'minlashga ham xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmoni. "Bank-moliya tizimini rivojlantirish strategiyasi to'g'risida" – PQ-5992-son, 12.05.2020.
2. Qodirov N., To'xtayev S. "Bank ishi" – Toshkent: Iqtisodiyot, 2021.
3. Abdurahmonova D. "Aholi omonatlarini jalb qilishda tijorat banklari strategiyasi" // Yosh olimlar konferensiyasi materiallari, 2023.
4. Azizova N. "Omonatchilar huquqlarini himoya qilishda bank kafolatlari tizimi" // Iqtisodiyot va moliya, 2023, №1.

5. Karimov M. “Moliyaviy barqarorlikni ta'minlashda tijorat banklarining roli” // Iqtisodiyot va ta'lim, 2022, №4.
6. Mamajonov A., Rashidova G. “Bank tizimida omonatlarni jalb qilish strategiyasi” // Bank ishi jurnal, 2021, №2.
7. Scholtens K., van Wensveen D. “A critique on the theory of financial intermediation” // Journal of Banking & Finance, 2003.
8. Sodikova G. “Tijorat banklari faoliyatida innovatsion yondashuvlar” // O'zbekiston iqtisodiy axborotnomasi, 2022, №6.
9. Taniqulov S. “Bank tizimining barqarorligi va aholi omonatlari” // Ilmiy-amaliy moliya jurnali, 2023, №3.
10. Tursunov B. “Banklar faoliyatida moliyaviy barqarorlikni kuchaytirish omillari” // Moliyaviy tadqiqotlar, 2022, №5.
11. European Central Bank. “Household Savings and Bank Stability”, ECB Reports, 2021.
12. International Monetary Fund (IMF). Financial Stability Report, 2023. – www.imf.org
13. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. “Moliyaviy xizmatlar statistik to'plami” (2020–2023). – www.stat.uz
14. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Yillik hisobotlar (2020–2024). – www.cbu.uz
15. World Bank. “Enhancing Financial Stability in Developing Countries”, 2022. – www.worldbank.org